

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 9 352.075(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/2.20>

Котельницький Н.А.

Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая

ПРАЦІ О.Ф. ЛІНДФОРСА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗЕМСЬКОГО ЛІБЕРАЛЬНОГО РУХУ НА ПІВНОЧІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (70 РР. ХІХ СТ.)

Публікація присвячена аналізу основних праць яскравого представника опозиційної аристократичної фронди північної України – Олександра Федоровича Ліндфорса (1837–1890). Автор прийшов до висновку про те, що авторські роботи відомого політика є дуже вагомим джерелом з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України у 70 рр. ХІХ ст., оскільки відображають не тільки особисту точку зору опозиціонера на ряд важливих проблем функціонування та життєдіяльності суспільства регіону у цей період, а й концептуальну візію, програматику земської ліберальної партії північної України на цьому етапі. Критично оцінюючи стан розвитку системи народної освіти у Городнянському повіті, О. Ліндфорс ініціював запровадження пакету стимулюючих пропозицій з метою подальшого розвитку та поступу галузі. У сфері податкової політики О. Ліндфорс принципово наполягав на термінових змінах у податковому законодавстві держави Романових, враховуючи ганебні факти зловживань і корупції та застосування виключно диференційного підходу у формуванні податкової системи країни. У галузі провінційної кредитно-банківської політики О. Ліндфорс акцентував увагу громадськості на появі спотвореної системи функціонування ощадно-позичкових товариств, які обслуговували інтереси лише «своїх», зацікавлених персон, а члени селянських громад, які дійсно потребували невідкладної допомоги, не отримували її. Ліберал вказував на потребу встановлення чіткого нагляду та контролю за функціонуванням цих спілок.

Ключові слова: О.Ф. Ліндфорс, земський ліберальний рух, освітня політика, ощадно-позичкові товариства, податкова політика.

Постановка проблеми. Історія українського земського лібералізму продовжує залишатись актуальною, але малодослідженою проблемою вітчизняної історичної науки. У контексті цього, вивчення маловідомих історичних першоджерел має виключне значення, оскільки дозволяє науковцям сформулювати необхідний корпус джерел для дослідження цілого кола питань, пов'язаних з різними напрямками подвижницької діяльності українського земського лібералізму. На нашу думку, дуже показовим прикладом у цьому плані можна вважати праці видатного представника опозиційної аристократичної фронди північної України 60–80 рр. ХІХ ст., відомого адвоката й політичного діяча – Олександра Федоровича Ліндфорса (1837–1890).

Аналіз останніх досліджень. Сучасна українська історіографія вже має у своєму розпорядженні фундаментальне дослідження, присвячене життю та діяльності О. Ліндфорса, яке належить перу чернігівського дослідника – П.О. Юцевича [1]. Однак, оскільки науковець не приділив належної уваги авторським працям О. Ліндфорса, низка питань, безпосередньо пов'язаних з історією земського ліберального руху Північного Лівобережжя, зокрема – програмним засадам подвижницької діяльності вказаної опозиційної течії у визвольному русі Російської імперії другої половини ХІХ ст., залишились поза увагою згаданого автора та історичної корпорації у цілому.

Постановка завдання. Є контент-аналіз виявлених нами праць О. Ліндфорса, які хоч і були опубліковані на сторінках профільних земських періодичних видань, але і до сьогодні не були спеціальним об'єктом дослідження в історіографії.

Виклад основного матеріалу. У 1875 р. в опублікованих, стенографічно зафіксованих протоколах засідань сесії Городнянського повітового земського зібрання, були надруковані дві праці О. Ліндфорса. Першу з них – «Доклад гласного А.Ф. Линдфорса об организации в Городницком уезде гончарных производственных артелей» ми вже аналізували в одній з попередніх наукових праць [2], тому тут лише нагадаємо про те, що вказана робота Олександра Федоровича стала вагомим практичним внеском ліберальної партії регіону у формування аграрної політики цієї течії у визвольному русі на етапі 70 рр. XIX ст.

Друга праця – «Доклад члена училищного совета от земства А.Ф. Линдфорса о состоянии народного образования в Городницком уезде за 1874–75 гг.» була відображенням інспекційної місії Олександра Федоровича, яку він здійснив під час відрядження до початкових навчальних закладів Городнянського повіту, у ранзі члена повітової училищної ради.

О. Ліндфорс поінформував повітові земські збори про те, що у волостях повіту функціонує 13 шкіл, з яких 8 – земські, тобто які фінансуються і підпорядковуються повітській управі та повітській училищній раді і 5 – приватні та громадські, себто які отримують лише фінансові субсидії від повітового земства. Доповідач, у цілому схвально охарактеризувавши роботу Добрянської школи, Олешнянського та Любечського народних училищ, зокрема той факт, що діти усіляко прагнуть здобувати знання й ходять до навчальних закладів з інших сіл, долаючи відстань у 5 верст, зауважив, що стан справ у Радульській школі, яка претендує на трансформацію у народне училище і Городнянському приходському училищі бажають бути набагато кращими. Тому, він буде пропонувати зібранню асигнувати фінансові субсидії тільки на Добрянську школу, Олешнянське та Любечське народні училища.

Що ж стосується власне земських шкіл, то О. Ліндфорс констатував факт того, що з 1868 р. загальна кількість шкіл не збільшилась і становить 8 одиниць. Основною причиною цього автор вважав відсутність фінансової підтримки прагнень до освіти серед селянських громад з боку органів земського самоврядування. У контексті цього, Олександр Федорович ініціював асигнування з бюджету Городнянського повітового зем-

ства фінансової субсидії для відкриття ще 2 шкіл, які мають потенціал стати народними училищами. Що стосується інших закладів, то О. Ліндфорс дуже критично оцінював їх стан, вказуючи на відсутність навіть «косметичного» ремонту.

У зв'язку з цим діяч запропонував земським повітовим зборам сформувати пакет стимулюючих пропозицій для селянських громад повіту, щоб їм було вигідно піклуватись про початкові навчальні заклади у провінції: 1) визнати школи селянськими, а не волосними; 2) запропонувати селянським громадам, які погодяться ремонтувати школи, можливість користуватися безвідсотковими позиками від Чернігівської губернської управи у розмірі до 300 рублів на рік; 3) підвищити якість освіти у школах до такого рівня, який дозволить їй випускникам скористатись 2-річною відстрочкою від загальної військової повинності у державі. О. Ліндфорс відзначив, що краще замінити волосні податки селянськими, оскільки за таких умов земські школи звільняться від впливу волосних правлінь, а батьки, сплачуючи зрозумілі фіскальні збори, будуть впевнені саме у селянському статусі шкіл, де навчаються їх нащадки. Негативною стороною буде «аристократизм» просвіти, оскільки мова йде про навчання на комерційних умовах, але це вже проблема рівня верховної влади та законодавства Російської імперії.

Консолідуючи свої думки, О. Ліндфорс задекларував наступні ідеї: 1) доручити Городнянській повітській земській управі оголосити селянам на волосних сходах про те, що замість волосних податків батьки дітей будуть сплачувати до земської управи спеціальний освітній податок; 2) сума вказаного податку буде фіксованою, незмінною і складатиме 75 копійок на рік, з правом для батьків сплачувати по 5–7 копійок щомісяця; 3) у випадку великої заборгованості по сплаті освітнього податку, дітей тимчасово мають позбавити права на здобуття освіти і виховання; 4) усі витрати на опалення, освітлення, водопостачання, охорону шкіл та придбання канцелярського облаштування покривати з ресурсу, який буде накопичений у результаті акумуляції на рахунках земської повітової управи освітнього податку; 5) у разі виникнення фінансових недоїмок, покривати їх за рахунок кредитних ліній, які будуть надані повітовими земськими зборами управи, у розмірі не менше 30 рублів на рік для кожного учбового закладу; 6) обліком фінансових ресурсів повинні займатись уповноважені представники педагогічних колективів закладів, які зобов'язані щорічно надавати звіти як загальним батьківським зборам, так і повітській земській управі.

З метою підвищення якості освітнього та виховного процесу в учбових закладах Городнянського повіту, О. Ліндфорс ініціював пакет наступних пропозицій: 1) підвищити посадові оклади земським службовцям – вчителям шкіл і педагогам училищ, особливо випускникам Чернігівської учительської семінарії, яка є «кузнею» кадрів для галузі просвіти краю; 2) у найкоротші терміни забезпечити кожен навчальний заклад сучасною науковою літературою та учбовими методичними посібниками; 3) доручити повітовій земській управі збільшити контингент студентів Чернігівської учительської семінарії з тим, щоб уродженці Городнянського повіту, після отримання педагогічної освіти повернулись додому і працювали у повітовому земстві на посадах найманих службовців – учителів шкіл та викладачів училищ.

Завершуючи свою доповідь, О. Ліндфорс запропонував проект кошторису сфери народної просвіти на 1876 р.: 1) асигнувати з бюджету 366 рублів на рік у якості субсидії для неземських шкіл; 2) затвердити загальний обсяг посадових окладів учителів, з урахуванням компенсації за оренду житла на рівні 2000 рублів на рік; 3) кожному педагогу, випускнику Чернігівської учительської семінарії встановити доплату та надбавку з повітового земського бюджету у розмірі не менше 50 рублів на рік; 4) для передплати педагогічних видань асигнувати 9 рублів на рік; 5) для підготовки студентів – власних педагогів у Чернігівській учительській семінарії асигнувати 420 рублів на рік; 6) представникам клерикального світу – викладачам релігійних дисциплін виділити з бюджету 360 рублів; 7) відкрити повітовій земській управі кредит у розмірі 572 рублів на рік для забезпечення початку функціонування 2 нових шкіл у повіті та ліквідації можливих податкових недоїмок протягом календарного року; 8) затвердити загальний бюджет повітової галузі освіти у сумі 3255 рублів на рік, що на 30% більше, ніж кошторис 1875 р. [3].

У 1876 р., у збірці журналів засідань Городнянського повітового земського зібрання побачила світ ще одна робота О. Ліндфорса – «Доклад члена училищного совета от земства А.Ф. Линдфорса Городническому земскому собранию», як була присвячена як питанням освіти, так і проблемам участі у цих процесах репрезентантів Російської Православної Церкви. Оскільки клерикальний аспект цієї праці вже був досліджений нами в одній з минулих публікацій [4], зосередимось на частині авторської роботи, яка була присвячена сфері просвіти.

О. Ліндфорс розпочав свою доповідь з того, що відзначив дуже якісну роботу Городнянської повітової земської управи з практичної імплементації його пропозицій земським зборам, які були оприлюднені у 1875 р. Олександр Федорович зазначив, що у вже селянських школах справа просвіти йде дуже непогано, оскільки батьки, сплачуючи профільний земський податок та педагогічні колективи дуже відповідально ставляться до усіх процесів і процедур, адже вже від них, а не волосних правлінь залежить прогрес на цій ниві. Опозиціонер особливо наголосив на тому факті, що найбільший поступ у розвитку спостерігається саме у тих навчальних закладах, де фіксується лише мінімальна заборгованість по сплаті спеціалізованого податку: чим більше батьки вкладають ресурсів у просвіту своїх нащадків, тим якісніше стає учбовий та виховний процес. Політик зауважив, що при усій полемічності питання про комерційну плату за навчання, практичні результати говорять про те, що така система дає конкретні результати. Звісно, наявні і негативні приклади розвитку освітніх справ, але вони, у більшості своїй, пов'язані з категорично недостатньою роботою повітової земської управи у царині комунікації з населенням повіту.

Поступ власне земських шкіл та складання іспитів на отримання дворічної пільги по звільненню від загальної військової повинності ліберал оцінював достатньо скептично. На його погляд, це було пов'язано з тим, що педагогічні колективи закладів мали дуже обмежену кількість вчителів та викладачів з вищою та повністю завершеною середньою світською освітою. У контексті цього він запропонував формувати штат земських службовців – вчителів виключно фахівцями, які відповідають компетенціям та рівню освіти, які необхідні системі місцевого самоврядування. Поряд з цим, Олександр Федорович ініціював запровадження диференційного підходу у справі призначення посадових окладів педагогічних працівників Городнянського повіту: службовці з вищою освітою повинні отримувати 250 рублів на рік, викладачі з завершеним курсом гімназії або народного училища – 200 рублів, інші учителі – по 170 рублів [5].

У 1877 р. на сторінках профільного мас-медіа інституцій місцевого самоврядування Північного Лівобережжя – «Земском сборнике Черниговской губернии» були опубліковані ще чотири авторських праці О. Ліндфорса.

У роботі «Характеристика оснований раскладок для уездного земского сбора в Черниговской губернии» Олександр Федорович проаналізував

земську податкову систему, яка склалася у регіоні. Автор вказував на те, що різниця між системами державного оподаткування і місцевого самоврядування полягає у тому, що інститути місцевого управління не мають такої широкої бази для податкоутворення та оподаткування як державні установи. Головна проблема, на переконання О. Ліндфорса, полягала у податковому законодавстві Російської імперії. Ліберал справедливо наголошував на тому, що згідно закону від 21 листопада 1866р. як повітовим, так і губернським земським установам було офіційно заборонено оподатковувати будь-які торгівельні та промислові підприємства, які провадили діяльність на території краю. Свідоцтва та патенти, які видавались для комерційної діяльності купцям та різного роду підприємцям могли підлягати земському оподаткуванню, але лише до рівня законодавчо встановленого максимуму, який не дозволяв виконавчим органам земського самоврядування – управам сформулювати достатню фінансову базу для належного функціонування земських установ.

О. Ліндфорс, використовуючи актуальну на той час фінансову статистику, дуже переконливо і аргументовано довів, що державна податкова система є вкрай несправедливою та економічно необґрунтованою, а система місцевого самоврядування дуже обмежена імперським законодавством як у справі оцінки активів майна, які розташовані на території регіону, так й у впровадженні нових податків.

Олександр Федорович сміливо наголосив на тому, що недосконале податкове законодавство, а саме дозвіл держави про надання податкової звітності виключно власниками підприємств, дозволяє дуже багатьом репрезентантам комерції, торгівлі та промислової індустрії усіляко уникати звітності щодо структури власності, її якості та прибутковості; не подавати до державних інституцій інформацію про ринкову оцінку активів та обсяги сплачених у державний бюджет податків, що, у кінцевому результаті, призводить до того, що абсолютна більшість фіскальних зборів не поповнює кошторис країни, а осідає у власних кишнях представників як верховної бюрократії держави, так і їх підлеглих – призначених регіональних чиновників, адже в офіційній документації не відображається увесь спектр фінансово-економічної і торгівельної діяльності господарюючих суб'єктів, а перевірити достовірність поданої інформації дуже складно, оскільки представники вказаного сегменту економіки держави вміло використовують протекціоністську політику імперського уряду. Завершуючи, О. Ліндфорс вка-

зав на термінову необхідність якісної зміни податкового законодавства Російської імперії [6].

В іншій своїй праці – «Заметка о ссудосберегательных товариществах Черниговской губернии», О. Ліндфорс оприлюднив своє бачення стану справ у галузі провінційної кредитно-банківської системи. Автор зазначив, що не дивлячись на поширення цього виду кредитно-банківської діяльності у державі, тільки у 1873 р. Чернігівське губернське земство вирішило підтримати ощадно-позичкові товариства краю й асигнувало на їх підтримку з бюджету 30 тисяч рублів. Однак, аналіз звітів діяльності функціонуючих на території Чернігівської губернії ощадно-позичкових товариств не дає підстав для особливого оптимізму і свідчить про відсутність прогресу у цій сфері.

У якості хрестоматійного прикладу О. Ліндфорс проілюстрував досвід відкритого у 1875 р. Олешнянського ощадно-позичкового товариства, яке функціонувало при ремісничо-кустарній артілі гончарів. Олександр Федорович визнавав усі позитиви, які мали місце: кількість членів товариства збільшилась у 7 разів, а обсяг фінансових капіталів – у 3.

Однак, дуже прогресивну справу зруйнувала економічна бюрократія. Справа у тому, що була запроваджена згубна практика документальних махінацій щодо фіксації обсягів запозичень і позик. Наприклад, суб'єкт, який узяв у борг кошти, міг повернути лише комерційний банківський відсоток, а не саму суму займу, а «тіло» фінансового ресурсу знову декларувалося у документації вже як новий борг. Тобто, так чи інакше, гроші залишались у розпорядженні одних і тих же персон, а члени товариства, які дійсно потребували негайної фінансової підтримки, залишались без жодних можливостей її отримати. Звісно, це свідчило про те, що у товаристві процвітають корупційні оборотки, до яких були залучені лише «свої люди». Боргові ж зобов'язання у банках сплачувались керівництвом товариства шляхом відкриття кредитної лінії в іншому комерційному банку.

Олександр Федорович висловив переконання, що при подібних реаліях належне функціонування, розвиток та економічний прогрес ощадно-позичкових товариств неможливий. Опозиціонер відзначив, що вирішити цю проблему можна лише шляхом прискіпливого та детального вивчення усього спектру діяльності кожного діючого на території Чернігівської губернії товариства [7].

У профільній спеціалізованій розвідці «Статистические материалы для уяснения вопроса о равномерной раскладке губернского земского сбора»

Олександр Федорович опублікував унікальні для того часу статистичні таблиці, які були продуктом подвижницької діяльності відкритого у 1875 р. при Чернігівській губернській земській управі статистичного бюро, у якому на офіційних посадах земських службовців працювали члени опозиційної аристократичної фронди північної України.

Використовуючи неспростовні наукові дані економічної географії та порівняльної статистики, О. Ліндфорс на прикладі земельних активів наочно показав кричущу несправедливість існуючої на той момент податкової політики у державі, акцентуючи увагу на тому, що система податкуотворення та оподаткування повинна ґрунтуватися на прогресивних принципах соціальної та економічної справедливості, коли той, хто має гірші умови господарювання не повинен платити однакові податки та збори у порівнянні з тим, у кого є сприятливі умови для діяльності. Себто, принцип економічної диференціації був визначальним в економічній філософії Олександра Федоровича.

Наголосимо, що вказані опубліковані матеріали і сьогодні є унікальним джерелом для вчених, які займаються дослідженням соціальної та економічної діяльності земств в Україні. Слід особливо відзначити і той факт, що оприлюднені О. Ліндфорсом епохальні здобутки статистичного бюро губернської земської управи стали науковим першоджерелом для формування прогресивної податкової політики земського ліберального руху регіону, яка хоч і була оскаржена верховною владою Російської імперії та чернігівським губернатором, але була імплементована на практиці у тих повітах краю, де більшість у земських інститутах складали члени ліберальної партії [8].

Викликає цікавість і доповідь О. Ліндфорса ревізійній комісії Чернігівського губернського земства щодо функціонування ощадно-позичкових товариств у регіоні. Олександр Федорович, говорячи про свій аналіз діяльності товариств визнав, що звіти вказаних провінційних кредитно-банківських установ не можна вважати достовірними та повними. Причину такого стану речей він бачив у змішуванні при формуванні звітності інформаційних даних з двох різних суб'єктів кредитно-банківської діяльності – товариств як комерційних установ та фінансових кас взаємодопомоги при повітових та губернських земських управах, де члени ощадно-позичкових товариств теж брали фінансові позики. У наслідок цього виникав бюрократичний безлад та відсутність необхідної ясності при розробці відповідної документації. У зв'язку з цим, О. Лінд-

форс просив губернську земську управу обрати у якості зразкового прикладу формат звітності будь-якого ощадно-позичкового товариства, яке функціонує на території Російської імперії, наприклад – Санкт-Петербурзького, але у якому чітко розмежовані дані по земським фінансовим касам взаємодопомоги і власне товариствам. Ревізійна комісія Чернігівського губернського земства, прийнявши доповідь О. Ліндфорса, ухвалила: звітність по ощадно-позичковим товариствам формувати з урахуванням рекомендацій О. Ліндфорса; запровадити обов'язкову рубрику у всіх звітах щодо висвітлення загального фінансового балансу, фіксації доходів та видатків товариств, ілюстрації рівня заборгованості; звіти повинні подаватися щорічно, будь-які рішення повинні прийматися колегіально, документацію необхідно зберігати окремо за кожний календарний рік; звітну інформацію по товариствам збирати за прикладом Санкт-Петербурзького ощадно-позичкового товариства.

Проаналізувавши стан функціонування ощадно-позичкових товариств Чернігівської губернії, ревізійна комісія губернського земства постановила: 1) надіслати повідомлення усім ощадно-позичковим товариствам губернії про те, що 30 тисяч рублів, асигновані Чернігівським губернським земським зібранням є фондом народного кредитування і субсидією, яка була надана вказаним установам, тому нецільове використання цих коштів суворо забороняється; 2) встановити, що максимальний розмір позики у товариствах не може перевищувати суму у 1 тисячу рублів і 3% комерційних; 3) усі позики повинні гарантуватися юридичною особою товариства, а не персональним складом його членів; 4) губернська земська управа, з метою контролю та нагляду за усіма комерційними процесами і процедурами, запроваджує інститут Попечителя ощадно-позичкового товариства, який повинен рекомендуватися губернської земською управою; 5) губернська земська управа щорічно делегує своїх представників для ревізії діяльності товариства; 6) товариства, до яких є претензії контрольних та наглядових органів не можуть надавати позики [9].

Що ж стосується 80 рр. XIX ст., то нам вдалося знайти лише одну опубліковану у 1881 р. авторську працю О. Ліндфорса – «Городничкому земському собранію гласного А. Линдфорса доклад». У короткій доповіді Олександр Федорович проінформував земські збори про те, що у с. Нові Млини Городнянського повіту є перспективна земельна латифундія дворянської родини Лукашевичів, на території якої розташований комплекс млинів,

які можуть давати не менше 500 рублів прибутку на рік, у тому числі на умовах оренди. Оскільки династія Лукашевичів мала борг під заставу у місцевому товаристві поземельного кредиту, представники аристократії вирішили продати як сам маєток, так і його фінансові зобов'язання представникам єврейської комерції по окремим частинам, тим самим звільнившись від статусу провінційних землевласників.

У контексті цього О. Ліндфорс акцентував увагу повітового земського зібрання на тому, що вказаний актив власності є привабливим для земства з точки зору забезпечення селянства земельними наділами по справедливій ринковій ціні, з урахуванням земських дисконтів для селян. Тому він запропонував повітовій управі детально вивчити усі аспекти цієї справи, депутатському корпусу обрати спеціально уповноваженого представника земства у взаємовідносинах з усіма зацікавленими сторонами і підготувати профільну доповідь по цьому питанню з переліком можливих варіантів його вирішення [10].

Висновки. Здійснивши аналіз основних авторських праць О. Ліндфорса можемо стверджувати, що вони є дуже вагомим джерелом з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України у 70 рр. XIX ст., оскільки відображають не тільки особисту точку зору опозиціонера на ряд важливих проблем функціонування та життєдіяльності суспільства регіону у цей період, а й концептуальну візію, програматику опозиційної аристократичної фронди північної України на цьому етапі. Праці Олександра Федоровича були присвячені фундаментальним питанням податкової політики, розвитку просвіти краю та кредитно-банківській політиці у провінційних громадах.

Критично оцінюючи стан розвитку системи народної освіти у Городнянському повіті, О. Ліндфорс ініціював запровадження пакету стимулюючих пропозицій, з метою подальшого розвитку та поступу галузі: підпорядкування колишніх волосних шкіл земських установам, шляхом впровадження профільного освітнього податку для селянських громад у розмірі 75 копійок на рік; забезпечення представникам селянської верстви, в обмін за піклування про початкові школи, щорічних кредитних ліній від органів місцевого самоврядування у розмірі не менше 300 рублів на рік; надання нащадкам селянських родин спеціалізованої дворічної освітньої відстрочки від виконання загальної військової повинності у Російській імперії, за умови успішного складання відповідних учбових завдань; системне та всебічне підви-

щення фінансового забезпечення земських найманих службовців – вчителів та викладачів, але з обов'язковим застосуванням диференційної системи посадових окладів для педагогічних працівників, у залежності від рівня та ступеню освіти.

У сфері податкової політики, О. Ліндфорс принципово наполягав на термінових змінах у податковому законодавстві держави Романових, оскільки земські інституції не мали права оподатковувати промислові, торгівельні та комерційні підприємства Північного Лівобережжя, а оподаткування купецьких свідоцтв та патентів було неприйнятно обмежено. Опозиціонер прямо вказував на усталену злочинну практику ухилення від сплати податків та наявності очевидних фактів корупційних фінансових махінацій, які мали місце у середовищі промислової індустрії, торгівлі та комерції, оскільки вказані кола усіляко уникали подання будь-якої звітності, а їх оподаткуванням займалися виключно державні інстанції. Значною заслугою політика можна вважати публічне оприлюднення революційно важливих здобутків статистичного бюро при Чернігівській губернській земській управі, які демонстрували кричущу несправедливість податкової системи у країні і наголошували на необхідності впровадження виключно диференційного принципу у формуванні податкової політики, враховуючи географічні, соціальні, фінансові та економічні аспекти становища кожного платника фіскальних зборів.

У галузі провінційної кредитно-банківської політики, О. Ліндфорс акцентував увагу громадськості на появі ганебної, спотвореної системи функціонування ощадно-позичкових товариств, коли крім численних корупційних обгородок були наявні і міжбанківські кредитні махінації, які обслуговували інтереси лише «своїх», зацікавлених персон, а члени селянських громад, які дійсно потребували невідкладної допомоги, не отримували її. Що ж стосується ревізій товариств, то О. Ліндфорс вказував на потребі розмежування земських та неземських спілок; чіткої рубрикації опцій у звітній документації товариств; колегіальності прийняття рішень; впровадженні інституту Попечителя ощадно-позичкових товариств, який рекомендувався губернською земською управою та мав виконувати наглядово-контрольні функції; встановленні однозначних фінансових показників при максимальному банківському забезпеченні життєдіяльності ощадно-позичкових товариств.

У цілому, можемо констатувати, що праці О. Ліндфорса є дуже цікавим та промовистим джерелом для спеціалізованого вивчення істо-

рії земського лібералізму на півночі Лівобережної України, оскільки крім виявлення проблем життєдіяльності провінційних громад регіону, Олександр Федорович ініціював й конкретні реформаційні пропозиції, які були спрямовані на вирішення цих питань.

Список літератури:

1. Юцевич П.О. Громадська та політична діяльність Олександра Федоровича Ліндфорса (1837–1890) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НУ «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Чернігів, 2021. 21 с.; Він же. Громадська та політична діяльність Олександра Федоровича Ліндфорса (1837–1890) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НУ «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Чернігів, 2021. 190 с.
2. Котельницький Н.А. Політика земської ліберальної партії північної України у галузі сільського господарства (70 рр. XIX ст.). *Вісник Черкаського національного університету. Серія: Історичні науки*. 2023. № 1. С. 100–110; Доклад гласного А.Ф.Ліндфорса об организации в Городничком уезде гончарных производительных артелей. *Журналы очередного и экстренного Городничкого земского собрания 1875 года*. Чернигов : Земская типография, 1875. С. 27–31.
3. Доклад члена училищного совета от земства А. Ф. Линдфорса о состоянии народного образования в Городничком уезде за 1874–75 гг. *Журналы очередного и чрезвычайного Городничкого уездного земского собрания 1875 года*. Чернигов : Земская типография, 1875. С. 62–69.
4. Котельницький Н.А. Земська ліберальна партія України та Російська Православна Церква : від спроб практичної взаємодії і партнерства до соціальної конкуренції та опонування (60–80-ті роки XIX ст.). *Сіверщина в історії України*. 2023. Випуск 16. С. 74–88.
5. Доклад члена училищного совета от земства А. Ф. Линдфорса Городничкому земскому собранию. *Журналы очередного и экстренного заседаний Городничкого уездного земского собрания 1876 года*. Чернигов : Земская типография, 1876. С. 25–33.
6. Ліндфорс А.Ф. Характеристика оснований раскладок для уездного земского сбора в Черниговской губернии. *Земский сборник Черниговской губернии*. 1877. № 9–12. Чернигов : Земская типография, 1877. С. 81–94.
7. Ліндфорс А.Ф. Заметка о ссудо-сберегательных товариществах Черниговской губернии. *Земский сборник Черниговской губернии*. 1877. № 9–12. Чернигов : Земская типография, 1877. С. 71–76.
8. Ліндфорс А.Ф. Статистические материалы для уяснения вопроса о равномерной раскладке губернского земского сбора. *Земский сборник Черниговской губернии*. 1877. № 9–12. Чернигов : Земская типография, 1877. С. 76–81.
9. Ліндфорс А.Ф. Доклад губернского гласного А.Ф. Линдфорса ревизионной комиссии Черниговского губернского земства о ссудно-сберегательных товариществах. *Земский сборник Черниговской губернии*. 1877. № 9–12. Чернигов : Земская типография, 1877. С. 64–70.
10. Ліндфорс А.Ф. Городничкому земскому собранию гласного А. Линдфорса доклад. *Журналы Городничкого очередного уездного земского собрания 1881 года*. Гомель : Типография Ш. Фридланда, 1881. С. 27–28.

Kotelnitskyi N.A. THE WORKS OF O.F. LINDFORS AS A SOURCE FROM THE HISTORY OF THE LAND LIBERAL MOVEMENT IN THE NORTH OF THE LEFT BANK UKRAINE (70S OF THE 19TH CENTURY)

The publication is dedicated to the analysis of the main works of a bright representative of the opposition aristocratic front of northern Ukraine – Oleksandr Fedorovych Lindfors (1837–1890). The author came to the conclusion that the author's works of the famous politician are a very important source of the history of the Zemstvo liberal movement in the north of Left Bank Ukraine in the 70s of the 18th century, as they reflect not only the personal point of view of the oppositionist on a number of important problems of the functioning and vital activities of the society of the region in this period. period, but also the conceptual vision, programmatics of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine at this stage. Critically assessing the state of development of the public education system in Horodnya County, O. Lindfors initiated the introduction of a package of stimulating proposals for the further development and progress of the industry. In the field of tax policy, O. Lindfors fundamentally insisted on urgent changes in the tax legislation of the Romanov state, taking into account the shameful facts of abuse and corruption and the use of an exclusively differential approach in the formation of the country's tax system. In the field of provincial credit and banking policy, O. Lindfors focused the attention of the public on the emergence of a distorted system of operation of savings and loan associations, which served the interests of only "their" interested persons, while members of peasant communities who really needed urgent help did not receive it. The liberal pointed to the need to establish clear supervision and control over the functioning of these unions.

Key words: O.F. Lindfors, Zemstvo liberal movement, educational policy, savings and loan associations, tax policy.